

desiderio obsequendi, quantum fieri posset, cardinali Lotharingio factum esse, ut nova formula concipienda supersederetur; aliquid correctionis tamen formulae Lotharingii fuisse adhibitum, quod et aliis duobus canonibus die 2. currentis mensis Tridento ab iisdem praesidibus Romam missis evenisse cernerent. (Et ita quidem orta sunt tria illa schemata canonis 7., quae exhibentur p. 471). Ex his formulis, subdit, primam prae caeteris placere, deinde alteram, tandem ultimo loco tertiam. Legatis igitur omnem industriam esse adhibendam, ut earum acceptatio dicto ordine obtineatur, visis etiam in adnexo folio rationibus, ob quas domini Romani (scilicet theologi ac canonistae commissionis concilii in urbe) prioribus canonum formulis non acquievisent. (Hoc documentum inferius relatam vide p. 472).

Memoratis hisce propositionibus controversias inter concilii patres componi facile posse, neque summus pontifex neque s. Carolus credebat. Eos enim obfirmata Hispanorum voluntas non latebat, nec praeteribat gallicanus animus episcoporum, qui cum cardinali Lotharingio advenerant, nec fugiebat fatale illud societatis vinculum, quo theologia, ut ita dicamus, liberalis concilii Basileensis Tridenti copulata nexaque erat non solum cum hispana Francisci Victoriae schola, sed etiam cum studiis legatorum Ferdinandi caesaris, rebus summi pontificis utique parum faventium. Accedebat quod qui, sequestris veluti munere functurus, medium se inter partes dissidentes interponebat, cardinalis Lotharingius, bonus quidem erat praelatus atque utilitatis ecclesiae generatim studiosus, sed ad opus quod tantis difficultatibus reperiebatur obstructum, feliciter perficiendum neque sufficienti ingenii acumine neque necessaria animi aequabilitate ac constantia praeditus.

Responsa romana ubi cardinali Lotharingio innotuere, statim ipse quatuor haec a legatis postulavit:

1. ut in canone 8. papa non simpliciter diceretur Christi vicarius, sed supremus Christi vicarius, quum etiam episcopi essent Christi vicarii;

2. ut in prima formula canonis 7. incisum tolleretur, *episcopos vocatos a papa in partem sollicitudinis*, eique hoc aliud substitueretur, *episcopos a papa assumptos positos a Spiritu sancto*, quod priora verba (ajebat) antiquitus non fuissent adhibita, nisi quum de relatione inter summum pontificem et metropolitam seu alios majores hierarchas sermo esset;

3. ut in capite 5. in enumerandis episcoporum functionibus etiam mentio fieret potestatis regendi et excommunicandi, ad jurisdictionem pertinentis;

4. ut episcopi non dicerentur presbyteris *maiores*, sed *superiores*, quo eorundem auctoritas magis efferretur.¹

Legati, quibus haec postulata a Lotharingio praeter opinionem tradita sunt, haud parum commoti, responsum de periculosa rerum facie jam scripserant Romam mittendum, quum novis iisque gravioribus difficultatibus viam conciliandae concordiae obstrui animadverterunt.

Episcopi gallicani quippe, alias cardinali suo addictissimi, ne sub istis quidem conditionibus propositas formulas admittere volebant; delenda esse ajebant illa verba doctrinae, *episcopos locum habere dependentem a papa*, quum non dependerent ratione ordinis, an autem ratione jurisdictionis, controverteretur (scilicet a nonnullis tantum ex ipsis); tollenda deinde verba *pascendi, regendi, gubernandi universalem ecclesiam*, ne laederetur opinio sententium concilium esse supra papam (quod erat palladium gallicanum); cupere sese ut loco *universalem ecclesiam* poneretur *omnes Christi fideles vel universas ecclesias*; restituendam in canone 7. simplicem formulam *episcopos a Christo institutos*; ac tandem in canone 8. rejiciendam esse phrasim *Petri successorem et cum eo regiminis auctoritate parem*, quod auctoritas Petri ad multa porrigeretur, quae auctoritati papae non competere, veluti in condenda sacra scriptura, in patrandis miraculis.²

Sed nec id satis habuerunt adversarii.

¹ Palaeottus apud Theiner II, 614.

² Conferatur epistola relata infra pp. 488.

Iisdem diebus etiam galli oratores maxime commotos se ostendebant, quasi injuste insererentur illa verba *universalem ecclesiam*. Coram legatis comparent Lansac et Ferrier, religionem suam, ut ajunt, defensuri, quae doceat, papam esse sub concilio; dubium de hac subjectione moveri non posse; doctrinam istam religione ecclesiae gallicanae non solum commendari, sed immo dogmatis instar haberi atque in eam jurari, tanquam in verum et necessarium fidei articulum; jus intercedendi sibi competere ex reverentia concilio Constantiensi debita; expresse severeque injunctum sibi fuisse, ne ulla ratione in quaestionem adduci sinerent, an concilium sit supra papam, neve ullum verbum admitti paterentur in decretis, canonibus aut aliis scripturis, ex quo huic suae „religioni“ praejudicium creari posset; eapropter nulla prorsus ratione se assensuros in terminum *universalem ecclesiam*. Haec Ferrier.

Ad ea primus legatus praeter alia ad rem accommodata reposuit, quodsi ipsi propositum haberent, opinionem illam propugnare, se suosque collegas contra id semper acturos, ut veritas defenderetur, scilicet papam esse supra concilium; seque proinde vitam potius duros, quam ut ullam declarationem in partem contrariam a concilio fieri permitterent. Legatus Seripandus deinde provocationem ad concilium Constantiense rationibus theologice apte diluit, firmamque legatorum voluntatem esse declaravit ad id incumbendi, ut veritas supremae auctoritatis papae omnibus idoneis terminis a concilio declararetur ac manifestaretur.¹

Verum his omnibus oratores, tantum abest ut a sententia sua abducerentur, ut in subsecutis tractatibus coram Palaeotto aperte declararent, vereri se, ne lapidibus obruerentur, si in Galliam, hac phrasi *universalis ecclesiae* admissa, reverterentur.

Gallorum episcoporum agendi ratio intelligi vix potest. Definitionem Florentinam fere dubiam suppo-

¹ Ibid. p. 491.

nentes vehementer insistebant, ut nihil hac de re prius statueretur in canone, quam more synodorum a theologis publice fuisset disputatum; similiter postulabant, ut de formula *episcopos vocari in partem sollicitudinis* prius disputaretur; utrumque autem ajebant se ex justitia petere, ideoque, non praeunte disputatione, haec nequaquam ab ipsis recipienda.¹

Ex hac adversariorum pertinacia etiam nascebantur acerba illa verba, quibus cardinalis Lotharingus indignationem suam in epistola, ipsis his diebus ad s. Carolum Borromaeum data, animo exasperato effundit. Ipse lector integrum ejus sermonem stomachi plenum videat pp. 492 usque ad 493, simulque respondentes locos ex epistolis s. Caroli Borromaei percurrat², qui in aprico ponunt, quam tranquille, clare ac secure Roma in tuendis juribus suis omnia egerit.

Interim adversarii, etiam Hispani, inter disputandi contentionem eo usque evehebantur, ut plures defensores sedis apostolicae haereseos accusarent. Sic episcopus Hydruntinus haud obscure in hujus criminis insimulationem vocatus est ab archiepiscopo Granatensi, quum in congregatione de condendo decreto circa residentiam ageretur.³

In ejusmodi rerum adjunctis idoneum rei componendae remedium quaesitum est in dilatione sessionis 23. ad diem 22. Aprilis; quae dilatio die 3. Februarii decreta fuit.

Causa eorum, qui hucusque in concilio jam studuerant de Romani pontificis auctoritate detrahere, deplorandum in modum novis incrementis firmabatur, quum inopportuna ac perverse intellecta postulata imperatoris circa reformationem ecclesiasticam afferentur.

Domum caesaream Ferdinandus I. collocarat Oeniponte, ut ex proxima vicinia facile in synodum agere auctorita-

¹ Palaeottus apud Theiner II, pp. 615—615.

² Lit. ad leg. d. d. 24. Januarii 1563, p. 493; coll. lit. legg. d. d. 15. Januarii 1563, p. 474. Lit. ad leg. d. d. 10. Febr. 1563, p. 509.

³ Lit. leg. d. d. 24. Januarii 1563, p. 486.

temque suam, ubi visum fuisset, statim exercere posset. Erant quidem viri usu sapientiaque praestantes, qui ab eo cum beato Petro Canisio in consilium adhibiti, imperatorem ab imprudenti coepto circumspecte dehortabantur; sed bona sua consilia praepostero zelo hominum politicorum non longe prospicientium et opinionibus novis Protestantium imbutorum, non sine rei christianae detrimento videbant exclusam ac neglectam. Serio igitur postulabat imperator, saltem per longius temporis spatium, ut concilium papam reformaret editis decretis circa negotia et vitam in curia, mitiori licet forma: rogando nimirum, ut papa sibi talia fieri pateretur. A disputatione theologica de jurisdictione episcoporum et de primatu tamen sapienter se abstinuit. Sed facile perspiciebatur, fieri omnino non potuisse, quin adversarii doctrinae Lainii caeterorumque cum eo sentientium ex postulatis caesareis atque ex modo, quo ea per oratores in synodo proponebantur, confirmati, in novam causae suae spem erigerentur; prout, aliis omissis, palam est factum, quum de abusibus circa sacramentum ordinis disputaretur a 12. Maji ad 16. Junii 1563. In iis congregationibus enim multa captiosa ac suspecta in medium afferebantur, praesertim quod concilium papam reformare deberet.

Interim Lainius, nimiis, ut videtur, laboribus morbum contraxit mense Januarii 1563. Ex eo tantisper recreatum cardinalis Gonzaga, loco pontificis concilii summus praeses, ipsius fautor et amicus, Mantuam misit, ut ibidem, praeter alia negotia, ea quae pro erectione collegii societatis Jesu a se fundandi opus essent, diligenter praepararet. Exinde Tridentum reversus non ita multo post eidem cardinali e vita excedenti (2. Martii) confessarius ac consolator adesse debuit.

Conatus eorum, qui, ut supra dictum est, papam per concilium reformare studebant, Lainium promptum paratumque ad certamen invenerunt.

Per eam occasionem egregium votum exaravit, quod hucusque nondum fuit editum. In eo maxima perspicuitate vi ac gravitate omnia est complexus quae rei illu-

strandae servire poterant. Quamvis integrum exhibeatur t. 2., pp. 74—88, tamen hoc loco animadvertendum est, eum obsecrare, ut concilii patres diligenter attendant, synodo hac in ipsum papam auctoritate semel tributa, apertam fore viam, ut a judicio summi pontificis ad concilium appelletur, ut confirmentur acta omnia concilii Basileensis, ut discessio ab ecclesia fiat, utque mala omnia incurrantur, quae hanc ab ecclesia discessionem ubique secuta sunt in Graecia, in Germania, in Gallia. „Quod Galliam attinet“ — ita votum concludit Lainez — „etiamsi aliae possent adduci causae, quapropter tam misere affligatur ab haereticis, tamen hanc inquam causam esse unam, quod, ut ex concilio Basileensi et Sorbona et pragmatica sanctione patet, Galli non plene fuerunt sedi apostolicae obediens, cujus solebant esse observantissimi eorum majores.“

Quantum Lainius ipse salutarem ac stabilem reformationem Romae fieri vellet, neminem unquam celavit; verum ejusmodi reformationem appetebat, quae et legitima esset et bonam exitus spem ostenderet.

Fusius de gravi hoc reformationis argumento disputavit, quum in concilio extremum diceret die 16. Junii 1563. Ejus oratio tum veram indolem falsorum reformationis studiorum generatim aperte solideque detexit, tum praesertim de nonnullis disciplinae capitibus disseruit, de quibus reformandis tunc agebatur. In iis nominatim erat quaestio de episcopis titularibus, quae ex rei natura propius ad nostram hanc de episcoporum jurisdictione controversiam pertinebat. Quae Lainius in ultima illa oratione latius tractavit, in brevem epitomen coegit Massarellius, cui, quia Lainii orationem non habemus integram, acquiescere debemus. Massarellii autem epitomen infra in vol. II. pag. 214 ss. sistimus.

Ista oratio praepositi generalis S. J. iterum variis sermonibus materiam praebuit. „Pater Lainez,“ sic Borromaeo Vicecomes, episcopus Ventimiliensis, postridie scribit, „ad omnia respondere studuit, quae allata ab aliis fuerant, speciatim circa dispensationes et reformationem curiae Romanae. Multis, ac nominatim Gallis, oratio ejus displi-

cuit; et nonnulli praelati sibi annotationes fecerunt, postea replicaturi ubi occasionem nanciscerentur.¹

In folio isti epistolae adjecto haec praeterea ab eodem episcopo perscripta leguntur: „Praelati galli et hispani existimant, ut audio, generalem Lainium auctoritate ac consensu legatorum motum tanta vi tantoque ardore inferendo voto suo dixisse; idque ex parte colligunt ex favoribus quos eidem praestant, ac praesertim ex eo, quod Lainium orationem habiturum in medium evocant aut sedere jubent, dum alii ordinum generales contra suis in locis manentes et stantes dicunt. Aliquoties etiam factum est, ut congregatio pro eo solo indiceretur, quo commodam haberet occasionem tamdiu loquendi, quamdiu ipsi placuisset. Qui mihi est amicitia junctus theologus (gallus), communicavit mecum, a Lainio vespere post orationem habitam hominem fuisse ad cardinalem Lotharingium cum affirmatione missum, non ad ipsum aut ad praelatos gallos verba sua attinuisse, sed ad solos theologos Sorbonae spectasse.“ Pertinent ista, ut videtur, ad gravem illam vituperationem, qua eos reprehendit, qui antiquum modum electionis episcoporum restitutum volebant.²

¹ Cod. manuscr. bibliothecae municipalis Tridentinae 132. fol 329. (Vide infra p. 97*).

² „Hier mattina disse il Carmelitano et il padre Lainez, che fu l'ultimo; il quale, mentre cercava rispondere a tutte le cose dette da gl'altri, venne a ragionare d'altre, particolarmente in materia di dispensationi et delle riforme della corte di Roma; che dispiacque a molti, et alli Francesi particolarmente; et ci sono stati praelati, che dal suo voto hanno notato alcune cose con animo di parlarne quando lor toccherà di dire.“

Sulla polizza: „Mi vien detto che li praelati Francesi et Spagnuoli tengono opinione, che il generale Lainez non sia mosso a dire con tanto affetto nel voto suo senza ordine dei signori legati; facendone di ciò giuditio in parte dalli molti favori, che li detti signori legati gli fanno, et specialmente per questo, che, dov'è solito che gli altri generali quandoche dicono stanno in piedi e a luogo loro, il Lainez è chiamato in mezzo e fatto sedere; et alcune volte s'è fatta congregazione per lui solo, per dargli commodità di dire quanto voleva. Mi ha riferito l'amico teologo, ch'esso Lainez mandò hiersera a fare scusa con Lorena, acciò non pensasse, che le sue parole di hieri fossero dette

In commentariis suis Palaeottus Lainium defendit, ut „virum maxime pium et innocentem, qui ita dictante conscientia pure respondisset“; addit etiam, injuste prorsus legatis objici, „quod tam salutarem morum emendationem

o per lui o per praelati Francesi, mi si bene per i theologi della Sorbona.“

Ad hanc excusationem Lainius motus esse videtur falsis illis in-criminationibus, quibus jam antea animum Lotharingii quidam contra eum excitare conati erant; qua de re ex. gr. agit sequens locus in epistola Vicecomitis ad s. Borromaeum data jam 24. Decembris 1562 (Cod. Vindob. p. 208):

... „Il cardinale di Loreno l'altro hieri in casa sua ragionando meco fra l'altre cose mi disse, che era avvisato da l'ambasciatore di Francia presso l'imperatore, che monsignore Delfino haveva scritto a N. Signore, come S. Sia Illma era confessionista; del che era stato avvertito da sua Cesarea M^{ta}; ma soggiunse però, che credeva, che S. B^{ne} non haverebbe dato credenza a tal cosa. Mi disse ancora, che l'ambasciatore di Francia in Venetia l'haveva assicurato, che ivi sia proibito di venderli la sua oratione già stampata, et così ridendo disse: Di ciò potrete dar conto Voi. In oltre, che l'era stato riferito, che il general Laynes haveva detto, che S. Sia Illma era heretica, et che poi egli era stato a disculparsene seco, sentendo gran dispiacere di tal cosa, non l'havendo egli mai detto, nè pensato. Onde il cardinale haveva havuto compassione dell'affanno, che se ne pigliava, et disse, che dubitava, che un volersene scolpare non l'andasse publicando di più.“ ...

Adjungimus hoc loco ex codice manuscripto 145 in bibliotheca municipalis urbis Tridenti asservato p. 127 judicium, quod Calinus archiepiscopus Jadransis in litteris ad Cornarum cardinalem datis 4. Octobris 1563 suo modo (cf. hic pag. 42*) profert de Lainii oratione habita 2. Octobris 1563 circa reformationem, de qua vide tomum nostrum II. pag. 222:

„Sabbato dopo desinare si diede la congregazione intiera al padre Laines, che fu l'ultimo a parlare sopra i capi della riforma. Il suo ragionamento soddisfece assai in alcune parti, in altre dispiacque estremamente, et per tutto parve, che scoprisse, come suol far sempre, una mala volontà contra ai vescovi, alla dignità de' quali, se io ho da dire il vero, mi pare che ordinariamente habbia pochissimo rispetto. Trattò della pluralità de' benefizi al mio giudizio molto bene; perciocchè, siccome affermò, che comunemente era causa di gran mali nella chiesa, così anco dichiarò, come in certi casi secondo la dispositione di quel capitolo De multa d'Innocenzo III. potesse esser utile et necessaria. In tutti questi casi pose per regola la semplice utilità et servizio della chiesa et non delle persone. Ma altrettanto et più mi dispiacque par-

impedire unquam cogitassent.¹⁴ Erant quippe multorum animi adeo commoti atque irritati, ut Lainii verbis eum sensum tribuerent, quo putaret, totum reformationis negotium esse a concilio avocandum atque ad unum papam referendum. Verum non adeo ignoravit scopum concilii, quemadmodum et alia ejus dicta ac facta testantur. Sed vel ipsa Palaeotti de ejus oratione relatio², utut leviter exarata, ostendit, id tantum egisse Lainium, ut solius capituli reformatio uni papae reservaretur. Lainio non potest crimini dari, quod, teste Palaeotto, „multorum ea res odium auerat, insanaque consilia auxerat.“ Quicumque certis principiis nixus effrenatae partis alicujus licentiae fortiter se opponit, talia experietur.

7. De exitu, quem eadem controversia in sessione XXIII. anno 1563 sortita est, et de ultima sententia a Lainio dicta.

Die 15. Junii tandem statutum fuit, ut sollemnis sessio die 15. Julii certo celebraretur, quum antea non minus sexies jam fuisset dilata, scilicet die 9. Novembris ad 25., inde vero, in variis congregationibus, ad 17. Decembris, ad 15. Januarii, ad 4. Februarii, ad 22. Aprilis. Neque tamen id aliter obtineri potuit, quam ut ex communi omnium consensu cuncta silentio praetermitterentur, quae non sine „longis ac periculosis disputationibus“³ attingi poterant. Quod silentium profecto necessarium vi-

lando a certo suo proposito strascinato per forza sopra il decreto della residenza già pubblicato nella sessione passata; perchè disse, che da quello non era anco definito, che la residenza de' pastori fosse de jure divino, conciosiachè quella parola assistere non significa esser presente, ma favorire, difendere et prestare ajuto, di maniera che ogn' uno poteva tenere di questo articolo, come prima, quello che gli è piaciuto. Il che quand' anche fosse vero, pare strano, che questo buon padre senza alcuna necessità habbia voluto movere questa materia, che non può esser causa se non di cattivi effetti.“ . . .

¹ Apud Theiner II, 661.

² Ibid. p. 660.

³ Palaeottus apud Theiner II, 616.

deri debuit, quum non deessent, qui in schismaticas exclamationes erumperent, ut, quum cardinalis Lotharingius per occasionem controversiae de praecipientibus et praecedentibus propter incensationem oratorum gravem iram suam effunderet.

Decretum de residentia a congregatione d. 9. Julii ea forma acceptabatur, qua et in publica sessione probatum est, omisso nimirum termino *juris divini*.

Errarunt, qui postea docuerunt, decretum potius favere praeepto residentiae, quod immediate divinum et non mere ecclesiasticum esset.¹

Ista jam sub cardinali Moronio acta.

Joannes Moronius, qui defuncto cardinali Mantuano in supremo praesidio concilii successerat, ex aula caesarea Oeniponte reversus, summo studio in id incumbabat, ut controversiae de divina institutione episcoporum circa doctrinam ac canones simili modo amice componerentur, opera ea in re usus episcopi Mutinensis, Aegidii Foscararii, ord. Praed., hominis Gallis Hispanisque accepti. Consentientibus eorundem oratoribus Foscararius ante omnia novum schema concepit pro capite 5. doctrinae de ordine, usus his terminis „episcopos, sedis apostolicae auctoritate . . . assumptos, a Christo institutos esse“, et pluribus aliis vocabulis, quae Hispanis ac Gallis multo magis, quam alteri parti placere praevidebantur.² Novum hoc schema in propria deputatione ad examen vocatum est d. 11. Junii.

¹ In congregatione Lainius decretum probavit hac facta animadversione, „eam quaestionem generatim silentio prorsus fuisse omittendam; quum autem tacta esset, recte censuisse synodum, non esse eam in praesenti definiendam, ne bona pars catholicorum erroris argueretur; ideoque se laudare decretum ita dispositum, ut ejus verba pie satis in utramque partem possint exponi.“ (Palaeottus apud Theiner II, 640.) Subdit idem Palaeottus, placuisse ut hoc ipsum decretum non inter fidei dogmata, sed inter ea quae ad morum disciplinam pertinent, collocaretur, „quatenus hinc etiam omnibus manifestum relinqueretur, nihil in hac quaestione quod jus divinum attingeret, synodum sancire aut definire voluisse.“

² Textus apud Palaeottum 617.